

MELIKA SALIHBEGOVIĆ
STANZE I CADENZE
O I OKOLO
«BOŽANSTVENE KOMEDIJE»
M. IQBÂLA

*"(O Bože! Istem od Tebe!) živog čovjeka koji voli istinu
možda ću tako naći zadovoljstvo u porazu."
(Đavoljeva tužaljka)*

Muḥammad Iqbâl Lâhûrî
DŽÂWID-NÂMA

Himalaji, samo korak do beskrajja, teško da imaju nečeg zajedničkog sa neurotičnom naravi europskih gradova. Ta razdaljina velika je koliko i ona između potomka skromne obitelji iz Sialkota, u Pendžapu, i posjednika engleske titule Sir-a. Ali postoje i sintagme koje vezuju nevezivo. Đavoljeva tužaljka, uzeta za motto ovom napisu, djelo je samo prividna protuslovlja. Đavoljeva, pa teško da se uz nju priljubi riječ tužaljka. Blaga, i riječ koja ponekad ishitri iz naših dubina. No, ipak, eto i u Sotoni zamora, gorka okusa pobjede nad svijetom u kojem ljubav za Istinu odveć dugo spava.

Stanemo na ovom mjestu; uzneseni. Riječju. Ali ovo je tek tačka prijelaza. Između očaja i nade tako je kratak put, pa ipak, nema ga kojeg je teže prijeći. (I još nešto: jeste li vidjeli nekada sreću kako stvara velika djela?)

Ko je taj čovjek koji je iz tišine, gdje je beskrajna grubost podići glas iznad šapata trava i nebesa, zakoračio u gluhu vrevu Londona i Minhena? Ko je taj putnik, koji je prešao put od prvog iščitavanja Svete knjige (Qur`āna) u sedmim godinama, i isto tako ranog upućivanja u mističko, do kasnijeg doktorata iz filozofije, koji će mu priskrbiti autoritet Zapadnjaka, ali mu neće uskratiti dušu Istočnika? Kakvo je to dijete porobljene Indije, koje će, uza sav svoj, najborbeniji, glas protiv engleskog kolonijalizma, postati intelektualnim i političkim autoritetom kojeg s naklonošću, punom štovanja, pozdravlja ista ta negdašnja kolonijalna elita?

Muḥammad Iqbāl Lâhûrî. Ime, čija skora 110-obljetnica¹ rođenja uzrokuje možda ovu groznicu u kojoj se, od

¹ Veljače 1983. dovršilo se sto i deset godina od rođenja Muḥammada Iqbâla Lâhûrîa, obljetnica kojoj je i ovaj esej posvećen. Napisan u obliku u kojem ga i sada čitate, tri mjeseca prije datuma čijim je svečarem htio biti, a četiri prije hapšenja njegova autora, hommage Lâhûriu postao je krunskim svjedokom apokrifnosti svake historije. Naša učiteljica života postaje već dosadna. Prijeteći da poreknu zavidno literarnu konstrukciju člana 133, tog Wunderkinda zakonodavstva, *Stanze i cadenze*, mada usvojene za objavljivanje u jednom zagrebačkom časopisu, ostavljene su u mraku piščeva radnog stola, da ko zna kada posvjedoče otud protiv još jednog falsifikata. U povijesti jugoslavenskog kulturnog kruga, koji se umjesto perom sve više opisuje policijskom palicom, zabilježiti će se da se tek 1986.xn predstavilo opširnije jedno djelo ovoga pisca, filozofa i mistika, odanog u isti mah i znanosti i politici, ali ponajprije vjeri kao sintetičkoj duhovnoj, moralnoj i svakoj drugoj disciplini. I to u slovenačkom prijevodu. Tim čudnije što s njim u ovaj užu kulturni krug po prvi put ulazi i jedna duhovnost koja mu je i samom, ali potpuno nepoznata, bila graditeljskim principom. Tako su, na zamoldbu slovenačkih urednika, morale ibit proširene i ranije bilješke.

samog početka, ispisuje naša bilješka. Ali ne! Nije obljetnica ono što nas prizove. To je sam lik koji, godinu po godinu, skida veo s onog što se zove konačnim. I ako ushtjednemo gledati, eto same vječnosti u ovom našem prolazu, samog beskraj u toj nikad obikloj smrtnosti. Nema ničeg kao smrti što se s takvom ustrajnošću ponavlja od postanka svijeta, i ničemu se naša ovozemna svijest, svaki put ponovno, toliko ne iznenadi kao toj tački prijelaza. Djela duše znaju za tu preobrazbu i zato nam se ona, za razliku od nas samih, čine vječnima. Iqbâl, napisao je knjigu o vječnosti, i za vječnost, rekli bismo, učinivši to na jednom, spram vječnosti ipak kratkom, putovanju, od 22. veljče 1873, do 21. travnja 1938. Pokušavamo smiriti ruku, oduzeti riječi uzlet koji bi je mogao lahko odvesti na sklisku ravan pathosa. Ali nam srce ne da. *Đavoljeva tužaljka* čini nam se jednim od najveličanstvenijih zovova. Eto, uistinu, najborbenijeg poklika, najrevolucionarnijeg proglašenja, najboljeg programa. Utišavši glas na njegovim usnama, vječnost, prerusena u odjeću smrti, ostavila je nedirnutom snagu ove pjesničke, ne! preslaba je ta riječ, ove ljudske tužbalice, štoviše, dala joj pravo mjesto u vječnosti koju Istina zaposjeda.

Rođen je u Pendžapu, tada još koloniziranoj Indiji, u periodu «poznatom kao najmračnije doba socijalnog života indijskih muslimuna», u obitelji čiji preci vode do kašmirskih brahmana. Muḥammad Lâhûrî, kasniji idejni začetnik i osnivač

Kulture i civilizacije mnogo su više baštinile jedna od drugih, no što su to pisari njihovih Historija dopuštali da se vidi. Da je islamska civilizacija i kultura bila prijenosnikom antičke grčke kulture i civilizacije, izgrađujući sam postament europskoj Renesansi, uobičajena je orijentalistička fraza. Ali da je ona bila autentična, stvaralačka i vrlo duga etapa u continuumu svjetske povijesti manje je uzvična istina.

Pakistana, dobio je prve vjerske i mističke pouke od svog oca, Nûr Muḥammada, duboko religiozna i obrazovana čovjeka, koji je umio izravno uvesti svoga sina u svijet tasawwufa.² O tom stvaralačkom iskustvu svijesti pisat će Iqbâl kasnije kao zreo filozof, obradovan nastojanjima moderne psihologije, ali i razočaran njome, *koja nije u stanju otići izvan otkrića karakterističnih crta mističkog nivoa svijesti*. Sûfiji od krvi i ne bi mnogo bilo stalo do tih psihologijskih otkrića. No Lâhûrî nikada, na žalost, nije znao potpuno ući u taj decentni prsten Misterija. Odveć u žudnji za Apsolutnim a da ne bi cijeloga života težio srčanom viđenju Istinskog Bića, put kojim se samo ezoterička svijest kreće, ali i

² Tasawwuf, islamski je ezoterični nauk kojem je rodno mjesto qur'anska objava. Na Zapadu poznat pod svojom latiniziranom izvedenicom sufizam, on je svoga pristašu, mutessawita, tj. sufiju, učinio karizmatičnom fugurom, slavljenom i osporavanom onoliko koliko su, za racionalno poimanje, u temeljima ljudske duhovnosti ostale prijepornim mističke figure svijesti. Nastavši u samim počecima Islama i uzimajući uvijek za svoj uzor savršenu osobu Poslanika Muḥammada, neka je blagoslov i mir na nj, i na njegov rod, a odmah za njim njegova zeta i prvog zakonitog nasljednika, Imâm 'Alia, neka mu je mir, ova islamska gnoza, ma koliko u svom daljnjem razvoju posezala za modalitetima mističkih iskustava indijskih, mazdejskih, grčkih, jevrejskih, kršćanskih ... duhovnjaka, temeljit će se na autentičnom qur'anskom učenju. *Qur`ân* je, naime, inzistirajući na metahistorijskom izvoru vjere i jedinstvenom autorstvu Objava, te rekapitulirajući autentično jezgro svih u svom «literarnom» predlošku, dao islamskim duhovnjacima argument za njihovu mističku izvedbu. No, na istog Božanskog Autora pozivaju se i teolozi, nalazeći u egzoteričkom sloju Plemenite knjige razloge za osporavanje svakog misticizma. U toj 14-stoljetnoj prepirci sûfi, o čije ćemo se mučeničke smrti spoticati kroz historiju, uvijek je bio poražen, ali je tasawwuf uvijek bio pobjednikom.

odveć filozof da bi se otrgnuo od teže kojom ga veže izvjesnost razuma, Iqbâl ne biva nikad samo filozof, ali nikad i dostatno sûfi. Ta osobna, gotovo nevidljiva, drama zbiva se možda već od onih prvih ranih upućivanja u sveto i mističko do, evo, sveučilišnih studija koje obavlja u Lahoreu, udružujući ih sa konkretnim političkim engagementom za oslobođenje Indije od engleske kolonijalne vlasti, i za buđenje muslimunske svijesti, utonule u socijalnu bijedu, i duhovni nazadak u šta su je gurnula stoljeća ropstva.

Filozofijske studije, produžene kasnije u Kembridžu i Londonu, formalno se okončavaju doktorskom disertacijom obranjenom u Minhenu 1908, koju objavljuje prvi put u Londonu, na engleskom jeziku, pod naslovom *Metafizika u Perziji*.³ Filozofijski, politički i pjesnički Iqbâlov engagement, podjednako uspješni, i sa svojim sljedbenicima svaki ponaosob, utemeljili su čitavu biblioteku djela, internacionalnu, koliko po duhu kojim su prožeta, toliko i jezički, budući da su u izvornicima pisani na maternjem urdu, na farsiju (perzijskom), i na engleskom jeziku. Gotovo sva svoja pjesnička djela Iqbâl piše na perzijskom, pripadajući tako indijskom ogranku jedne prebogate literature, čija veličanstvena riznica Zapadu tek ima biti uistinu otkrivena.

Pao je noćas prvi ovogodišnji snijeg. I on je samo svjetlucač prizor hladnoće i samoće. Zvučno, preveć su bliske ove dvije riječi a da ne bismo osjetili načas u njima teatarsku inscenaciju. Ali ne! One se ne vole jedna uz drugu, kao cvijet stavljen na grob. Ali pripadaju. Da! Jedna drugoj sasma iznutra pripadaju. U samoći odumire naše biće, ali se ni iz čega tako, kao iz samoće, ne roje riječi.

³ The development of metaphysics in Persia, Bazmi-Iqbal, Lahore, 1954, 1959, 1964.

Glavna svoja filozofijska i prozna djela Iqbâl piše na engleskom jeziku. Od doktorske disertacije, do djela *Obnova vjerske misli u Islamu*⁴, filozofijskog štiva, naizgled značajnog samo za muslimunski svijet, ali čiju je općecovječansku valjanost ustvrdilo i učešće UNESCO-a u njegovu objavljivanju. Ova knjiga zbornik je šest predavanja koja je Iqbâl održao u Madrasu, Hajdarabadu i Aligarhu. Glasoviti orijentalista Nicholson prevodi mu djelo *Tajne Ja*, objavljeno prvi put 1915. u perzijskom izvorniku, a slijedi, također prevedeno na engleski, djelo *Tajne Ne-ja*.

Perzijski psalmi, u prijevodu Arberrya, *Zov karavana*, *Poruka istoka*, *Gost*, *Krilo Džibrila*, *Šta da se radi?*, *Mač Mûsâov*, *Poklon Hidžâza*... (navedeno prema E. Mejerovitch), djela pisana na urdu, farsiju (perzijskom), i engleskom, njihovi međusobni prijevodi, kao i prijevodi na druge orijentalne i europske jezike pronijela su svijetom Iqbâlov sugestivni glas, i glas o Iqbâlu, u nas, na žalost, gotovo sasma nečujan, evo i poslije ovih sto i deset godina. Skoro.

Džâvid-nâma, *Knjiga o vječnosti*, koju iščitavamo ranije i u Arberryevu engleskom prijevodu⁵, stoji pred nama u njezinu francuskom izdanju iz 1962⁶, također obilježenom žigom UNESCO-a. Prevoditelji, Eva Mejerovitch i Muhammed

⁴ The reconstruction of religious thought in Islam, Sh. Muhammad Asraf, Kashmiri bazar, Lahore, 1968. U nas se ovo djelo pojavilo u prijevodu Mehameda Arapčića, pod naslovom *Obnova vjerske misli u islamu*, izd. Starješinstvo islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1979.

⁵ Muhammad Iqbal, *Javid-nama*, trad. J. A. Arberry, George Allan & Unwine LPD, Ruskin house, Museum str. London, 1966.

⁶ Muhammed Iqbal, *Le Livre de l'eternite (Djavid-nama)*, Trad. de Eva Meyerovitch at Dr Mohammad Mokri, Edit. Albin Michel, Paris, 1962, *Spiritualites vivantes*, serie Islam, 17roduction de E. Meyerovitch.

Mokri, dali su nam *Džâvid-nâmu* u proznom prijevodu, koji mi ovdje koristimo smjelije no Arberryev napor da perzijski original poeme pretoči u njezinu englesku prepjevanu verziju. Plaši nas zamka prepjeva. I još više zanos vlastita pjeva. Francuski prevodioci daju i korisnu obavijest o njezinu pojavljivanju na talijanskom jeziku, pod naslovom *Il poema celeste*⁷.

U jednom eseju još sabranijem od ovog govorimo o Iqbâlovoj *Džâvid-nâmi* u kontekstu književnih i mističkih djela nastalih na Istoku i Zapadu, nadahnutih Qur`anskim i hadithkim⁸ obavještenjima o uzašašću⁹ Božijeg Poslanika

⁷ Institutio Italiano per il Medio ed Estreme Oriente, Rome, 1952.

⁸ Hadith, riječ je koja označava govorenje ili tradicije Poslanika Muhammada (S), i kao takav predstavlja, poslije Qur'ana, najznačajniji izvor vjerskih učenja. Ši'itski corpus haditha uključuje još i govorenja Svetih Imama Poslanikove kuće (A). Na osnovu njihove suglasnosti sa Qur'anom, vjerodostojnosti prenosilaca, i još nekih kriterija utvrđuju se istinite, za razliku od apokrifnih tradicija. Uputa za duhovno, ali i za praktično življenje, hadith je postao predmetom posebne nauke. Za izučavanje islamske ezoterije upućujemo naročito na zbirku haditha pod nazivom al-Kafi, kompilacija koja je bila predmetom mnogih sufijskih komentara. Izd. WOFIS, Tehran, Iran, 1978.

⁹ Miguel Asin Palacios, španski je orijentalista, specijalizirano se bavio komparativnom mistikom. Zapadu je otkrio islamske elemente u kršćanskim legendama i kulturi. Njegova knjiga Dante i Islam, muslimanska eshatologija u Božanstvenoj komediji, izazvala je burne reakcije i na islamskom Istoku, i na kršćanskom Zapadu. Teza o islamskim korijenima glasovitog djela, prije svega Qur'anska pripovijest o Poslanikovu uzašašću (poglavlje al-Isra) kao i Muhammadov (S) hadith, te mističko djelo Ibn 'Arabia i književno al-Ma'arrie, blagonaklono primljena od naučnih autoriteta, teško je pogodila poklonike Danteova kulta. Godine 1926. izlazi u Londonu skraćeni prijevod Palaciosova djela (izd. Sunderland), a zatim, u

Muḥammada, neka je blagoslov i mir na nj, i njegov rod, u najveću blizinu Apsolutnog Bića. Ovdje, ista nam je potreba obnoviti neka podsjećanja, nužna za razumijevanje Iqbâllove pripovijesti o nebeskom putovanju.

Događaj o kojem govori Qur`ān i Ḥadīth (Tradicija) zbio se 8. ili 9. godine poslanstva, u noći 27. Radžaba, i predstavlja jednu od najtananijih tema islamske objave, kojom su se stoljećima bavili jednako i egzegete, filozofi, pjesnici i mistici. Nebesko putovanje Poslanika Muḥammada (ṣ) kroz sedam (odnosno) devet neba do graničnog stabla znanja, a potom u blizinu od dva luka do Savršenog Bića, rekapitulira čitavu ljudsku povijest kroz ciklus Poslanstva. Predvođen Džibrīlom (melekom Objave), Muḥammad (ṣ) susreće na svome putu prvog Poslanika, Âdama, mir na nj, a potom još niz Poslanika, te neposredne prethodnike, Isâ-a, i Mûsâ-a, neka je

orijentalističkoj knjižari Paul Genthner, u Parizu, 1928. i 1929, cjelovit prijevod na francuski, s kritičkim aparatom i polemikama.

O ovoj temi, zanimljivoj za naše najšire čitateljstvo s obzirom na Dantea, vidjeti slijedeću literaturu u nas: Qur'an, sura al-Isra', prijevod Besim Korkut, izd. Orijentalni institut, Sarajevo 1977. Sahihul-Buhari, Buharijina zbirka hadisa, izd. Odbor islamske zajednice Prijedor, I knjiga, str. 313. Filip Hiti, Istorija Arapa, «Veselin Masleša», Sarajevo 1967, str. 119, 129, 359, 417, 529, 553. Abu al-ala al-Ma'arri, Poslanica o oprostjenju, Udruženi izdavači, Biblioteka Cijeli svijet, Sarajevo 1979. C. Veljačić, Razmeđa azijskih filozofija, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1978, poglavlje o Islamu. Dante, Božanstvena komedija, Pakao, Naklada Tipografija D. D. Zagreb 1937, prijevod i tumačenje dr Isidor Kršnjavi, str. 28. Predgovora i 28. pjevanje. Tin Ujević, Sabrana djela, svezak osmi, Znanje Zagreb 1965, članci: Dante i islam, Mearija i Dante, Moderni interes za Meariju.

mir na sve njih! sve dok svoj uspon ne okonča susretom sa najljepšom od svih Božanskih epifanija.¹⁰

Nebeska topologija u nacrtu islamske eshatologije, motiv vodiča, i drugi elementi tog nebeskog «igrokaza», nadahnuli su Ibn al-'Arabievu¹¹ sufijsku svijest, al-Ma'arievu¹²

¹⁰ Pogledati bilješku br. 20.

¹¹ Šaḡkhu'l-akbar (Najveći šejh) Muhiyuddin Ibn al-'Arabi rodio se u Španiji arapskog doba, u Murciu, 560/1165. Umro je u Damasku 638/1240, gdje mu je grob i danas cilj mnogih hodočašća. Ispisujući svoje djelo kao komentar Qur'ana, što je svojstvo sveukupne sufijske literature, Ibn 'Arabi jedva izmiče sudbini svoje mističke braće. Otud njegov dug životni itinerar, od rodne Španije u koju se nikada više ne vraća, preko cijelog islamskog zapada, tzv. Magriba, duž islamskog istoka, Mašriqa, sve do Mekke, i napokon Sirije, nošen kušnjama anateme i slave. Duhovni pak putopis ispisuje od najranijih naukovanja u Španiji, u koje spada i susret sa Ibn Rušdom (Averroesom) i proučavanje znamenite zbirke haditha, al-Kafi, ali i prvo uvođenje znamenite zbirke haditha, al-Kafi, ali i prvo uvođenje u sufizam rukama dviju premudrih žena. Dalje ide putem nazad, na same početke islamske misli, to jest njene vrhunce, Poslaničkom pečatu, Muhammadu, neka je blagoslov i mir na nj i na njegov rod, čiju duhovnu i životnu paradigmu nastoji slijediti, sve do susreta sa Epifanijom Najviše Prisutnosti, u kojem se potire privid odvojenih opstojanosti Stvoritelja i stvorenog. Naučavanje transcendentnog jedinstva bitka, Wahdatu'l-wudžud, tema je svih njegovih djela (sačuvano ih je 550). Od Knjige mekkanskih otkrovenja, preko poezije i studija o džefru (mističkoj nauci o slovima) do remek djela Fusus al-hikam (Dragulji mudrosti), čijim se najvećim komentatorom u svijetu smatra Abdullah Bosnawi. Vidjeti članke orijentaliste Fejzulaha Hadžibajrića i Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjige I i II-III, 1972. i 1974.

¹² Abu al-Ala al-Ma'arri, pisac arapske književne klasike, rođen je 973. u blizini Halepa, u Siriji, u Ma'aru, gdje je i umro 1058. Živeći u

književno-satiričku, i, ovdje za nas posebno zanimljivo, Danteovo i Iqbâlovo pjesničko izlaganje religijskih, filozofijskih, i političkih ideja, koje nam je dalo *Božanstvenu komediju* prvog, i *Božanstvenu komediju Islama*, kako kritika često naziva djelo drugog. Prešućivanju Danteova izvora doprinio je i sam Dante vlastitim ostrvljenjem na Poslanikovu (§) ličnost, mjesto i opis kojeg susreta u njegovu čuvenom djelu dovodi u pitanje dostojanstvo tog pjesnika i kršćanina, pa možda i književni ukus velikana.

Mí'râdž, dakle, taj nebeski uspon, ostao je stalnom temom rasprli glede pitanja njegove samo duhovne, ili pak i duhovne i fizičke naravi. Iqbâl, kao uzorit mislilac religije, uključio se u te rasprave svojim i pjesničkim i filozofijskim djelom, opredijelivši se za tumačenje Poslanikova (§) putovanja kao isključivo duhovnoga. Ovo će mu povećati ugled i razumijevanje kod racionalnog duha Europljanina, ali i priskrbiti mrlju međ' sũfijama koji ne dopuštaju ni najmanju sumnju u istovremeno fizičko i duhovno uzdignuće Božijeg odabranika Muħammada (§) u sfere nedostupne čak i svjetlosnoj naravi anđela.

egzistencijalno suženoj ali zato duhovno intenziviranoj vizuri, ovaj će slijepi pjesnik postati jednim od najvećih kritičara vladajućih dinastija svoga doba, i njihovih trabanata, koji su visoko moralan qur'anski nauk zamijenili osobnim licemjerjem, raskalašnošću i pohlepom, a qur'anski apel razumu quasi vjerskim zatupljanjem masa. Al-Ma'arrijevo djelo Poslanica o oproštenju (čiji su i prijevod i komentar iz pera Sulejmana Grozdanića, Biblioteka «Cijeli svijet», Sarajevo 1979. iz reda falsifikata kojima obiluje orijentalistička nauka) dio je obimne svjetske literature u čijim osnovama se nalazi qur'anska eshatološka poruka.

Da je Iqbâlovo nadahnuće qur`ansko i hadithko a ne danteovsko govori i njegovo objašnjenje mi`râdža gotovo na samom početku djela. S premisama da su prostor, vrijeme i tijelo samo različita stanja duše, Iqbâl govori o nužnosti postojanja ali i iscjeliteljskoj potrebi odvajanja duše od njezina tjelesnog možebitnog dodatka. Šta je duša? Uznesenje, igra, žar, tuga, želja da se osvoji ta okretajuća lopta svijeta. Šta je tijelo? Naići se ne boje, i mirise, naviknuti se na prostor s četiri dimenzije. Ono što ti nazivaš daleko i blizu dolazi iz tvoje svijesti. Šta je mi`râdž? To je preokret svijesti, poremećaj svijesti nastao ushićenjem i ljubavlju. Taj ushit i taj žar oslobađaju od možebitnosti. To tijelo nije spojeno s našom dušom. Šaka prašine nije smetnja uzletu.

No, požurismo previše do *Prologa na zemlji*. Ovom prethodi *Molitva*, veličanstvena tužaljka od oholosti izliječene duše. I još prije nje dali bismo vam nekoliko obaviještenja. U pisanju ima valjda nečeg što je najbolji lijek protiv sebičnosti. Šta je ovo naše pisanje doli samo želja da se podijeli ljepota?

Džâvid-nâma već svojim naslovom ustanovljava se kao igra. *Knjiga o vječnosti* ali i *Džâvidova knjiga*. Posvećena sinu Džâvidu, čije ime na farsiju znači vječni, umjetnost je još jednom, kao i u slučaju Kleeova sina Felixa, postala dužnikom roditeljske ljubavi zadivljene pred činom stvaranja i izrastanja jednog bića i jedne sudbine, s čime se ni jedno činjenje nije izravnilo. Poema završava se riječima upućenim sinu Džâvidu, i novoj generaciji, i čitav spjev i nije doli golema himna ljubavi radi koje je i na kojoj je sazdan svijet, a njegova ništavnost počinje samo tamo i samo tada gdje i kada njime zavlada zaborav tog prvotnog kozmičkog načela. Napisana i objavljena prvi put 1932, na perzijskom, *Džâvid-nâma* je evo dospjela do nas u prijevodima ali doživljena, vjerujemo, ne s puno manje ekstaze no što bi je izazvalo njezino iščitavanje u originalu koje nam ostaje kao zadatak i nada.

Nebesko putovanje pjesnikovo počinje *Molitvom*, nostalgичnim pjevom čovjeka ispunjena osjećajem napuštenosti i usamljenosti u gluhoći neba, sunca, i mjeseca, u vremenu u kom je mudrost veriga na nogama. Čovjek, u ovom svijetu mnogostrukih boja, svakoga trenu cvili kao lutnja. No, čovjekovu samotništvu uzrokom je njegov vlastiti zaborav da se nalazi u samom krilu Tvorca. *Mi Te tražimo*, pjeva Iqbâl, i *Ti si daleko od naših očiju. Ali ne! mi smo slijepi, Ti si tu*. Zazivajući put Misterija, Iqbâl ište ispred ovog čovjeka zamorena zamkama razuma: *Dao si mi razum, daj mi i ludost, pokaži mi put unutarnje ekstaze!* Znanost, preobražena samo u teatar ideja, zacijelo nije staza uspona. Znalcu nedostaje strast zanesenjaka, učenjaku naviklom samo na rastojanje sūfijski put neposredovana sjedinjenja. O, *Ti, koji ne poznaješ borbu između smrti i života, kakav je taj sluga koji je ljubomoran na Boga? Nestrpljiv rob koji osvaja horizonte, ali koji se ne zadovoljava ni Prisustvom, ni Odsustvom. Ja sam prolazan, učini me vječnim. Ja sam od zemlje, učini me nebesnim!* Pjesnik je tako pronašao put, stazu u bespuću, i slijedi govor o danima koji dolaze.

U čitavom mom prostranstvu, gdje se može naći slijepac kao što si ti? Gdje za tebe počiva svjetlost izvan moje lampe? kori Nebo Zemlju, koja se brani čovjekom, čije su oči budnije nego oči Džibrila¹³. «Nalazimo ovdje, kaže Eva Mejerovitch o *Prologu na nebu*, qur`anski pojam uzvišene uloge Ādama, smještena u centar stvari, a kojeg možemo definirati, kako je to sjajno učinio Julian Huxley, kao evoluciju koja dolazi do svijesti o samoj sebi.»¹⁴

S optimizmom koji na trenutak zasmeta, s vjerom u čovjeka koju je teško pomiriti s ranom koju svakodnevno nosimo dobivenu od čovjeka, s čovjekoljubljem kojeg je načas

¹³ Džibril, melek, anđeo-dostavljač svih Božanskih Objava. Pratio je Poslanika Muhammada (S) na njegovu noćnom uzašašću.

¹⁴ E. Meyerovitch, Introduction, op. cit. str. 11.

teško pomiriti s nagonom osvetništva, Lâhûrî ispisuje svoju himnu čovjeku – *toj šaki prašine, koja će jednom nadmašiti bića svjetlosti, zemlji, koja će jednoga dana postati nebo. Čovjeku, utisnutom još u prirodu. čije će savršenstvo jednoga dana učiniti ljubomornim i samoga Boga* -.

Nada se oduvijek hranila dobrotom i ljepotom, a ne porazom i očajem. Sreća je možda nesvrhovita, ali u dubinama i razlozima naših patnji sigurno je da počiva uzvišeni smisao.

Zašto baš Rûmî?¹⁵ Hoće li se čitalac dosjetiti glasovitog mistika, pjesnika Mathnâwi-e, zanesenjaka koji je iz dubina očaja znao uzletjeti u azurne visine ezoteričkog viđenja, i

¹⁵ Džalalu'd-Din Rumi, Perzijanac, još je kao dijete, zajedno sa roditeljima, izbjegao u Tursku pred mongolskim najezdama. Rođen je u Balhu, u Afganistanu, 604/1207, a umro u Konji, u Turskoj, 672/17. prosinca 1273. Ovaj posljednji datum pod imenom Šebi-Arus (Nevjestinska noć, kako Rumi naziva smrt u svom glasovitom gazelu), danas je povod okupljanja njegovih poštovalaca, a još više povijesnih, političkih, turističkih i drugih mešetara. Najglasovitije mu djelo, spjev Mathnawi, sa svih svojih 25.000 beytova (dvostiha), osvaja i danas srca i Istočnjaka i Zapadnjaka. Možda sa ništa manjim intenzitetom od onog kojim je i pjesnikovo srce bilo osvojeno i nadahnuto za pisanje ove najveće mističke poeme u povijesti pjesništva od strane zagonetne osobe Šemsi Tabrizia, Rumieva sufijskog učitelja. Na ovoj mističkoj potki formirat će se kasnije strogo institucionalizirano bratstvo Mawlawwija, poznatih kao «okretajućih derviša», sa kojima će u sufijske rituale ući igra i glazba, što se doktorima prava posebno činilo heretičnim. Zaboravljajući, isti, da recitativna struktura qur'anskih 'ayeta (stihova) proizvodi vrhunski glazbeni doživljaj, i da su stilizirani pokreti islamskih boraca džihada (svetoga rata) predstavljali jednu posebnu vrstu plesne liturgije. Poznati su islamski izvori europskog srednjovjekovnog viteštva.

povesti, k tomu, još tisuće njih sa sobom, roba Vrhunske Ljepote, i otud najslobodnijeg bića, zašto baš Rûmî? Jer je pjesnik još uvijek na tvrdom tlu (s)tvarnoga. *Prologom na zemlji* on zaziva duh onoga koji ga može naučiti pjanstvu bez vina, koji ga može pripremiti za put čija se nebesnost skriva u dubinama naših unutarnjih, gotovo zamrlih čula.

Jedino je možda očajno tumaranje u potrazi za ljubavlju isprika za čovjeka. «Duše velikih ljudi bolesne su kada nemaju koga da vole» kaže Rûmî u svojoj Mathnâwî. Ali, kako u ovom mraku oko sebe razaznati strast, tu najlukaviju sluškinju Laži, od čistog lica zaljubljenika?

Ali Iqbâl me opominje, vuče me za rukav, Rûmî je već prebacio preko njega putnički ogrtač i on se plaši moje sumnje da mu halja pjesnika i filozofa više pristaje od grubog sukna sûfijskog haljetka. Evo mistika iz Rûma, kako on opisuje našeg putnika, kojeg ću nastojati slijediti iz razdaljine, ne bih li vam što o tom putovanju priopćila.

Ko je Zinda-Rud, kako će Pjesnik nazvati sam sebe u ovoj poemi? *Jedan trun prašine putuje nebesima. U njegovu je srcu cio svijet žara i zanosna... On hitro prevađuje prostranstva Bića. Nazvat ću ga Zinda-Rud. Živa rijeka, što u prijevodu znači ovo ime, kreće, dakle, na put predvođen duhom Džalalu`d-Dîn Rûmie, naišavši najprije na Zarvana, meleka s dva lica, *jednim blistavim ko vatra, drugim crnim kao dim. Jedno tamno kao noć, drugo sjajno kao zvijezda.* Oči jednoga budne. Oči drugog usnule. To biće zastrašujućeg izgleda duh je Vremena i Prostora, koji vodi putnike da najprije istraže nebeski svod, opominjući ih: *Ovaj svijet sužanj je mojih čarolija... Samo onaj ko zadrži u svome srcu riječ: «Ima za me neko vrijeme s Bogom» izbjeci će mojim činima.* Samo, dakle, ta izreka Poslanika Muḥammada, neka je blagoslov i mir na nj i na njegov rod, oslobađa čovjeka Prostora i Vremena, pomaže mu*

da transcendirira svijet slučaja i pripadnih dijelova, i vodi ga izvoru bića.

Na prvom od sedam neba, koliko će ih naši putnici prijeći, na Nebu Mjeseca, Rûmî doziva putnika: *Ova zemlja i nebo posjed su Boga. Ali taj mjesec i Zvijezda naša su domovina... Ne osjećaj se tuđincem u svojoj zemlji, o, ti, koji si daleko odlutao od sebe sama! Ovaj svijet, podsjeća ga Rûmî, samo je svijet idola za oči i za uši, i svako danas umire kao i svako jučer. O, putniče! duša vene ako se zaustavi. Vječno letjeti, to je ono što je održava. Lijepo je biti suputnik zvijezdama!*

Mistik zatim predstavlja Pjesnika indijskom mudracu, koji živi, pustinjački, u jednoj od Mjesječevih pećina. Indijci ga zovu Džahan-Dust, Duša svijeta. Bijaše to čovjek, opisuje ga Iqbâl, vodeći brižno nebeski dnevnik, koji je nadišao zemaljsko stanje, za kojeg je svijet samo slika u hramu njegove uobrazilje. Njegovo vrijeme nije više znalo za ophodnju dana.

Tko te prati, upita Mudrac Rûmîu, vidio sam u njegovu pogledu želju za životom? Ja sam svjedokom njegova traganja za savršenim, odgovara Mistik, opisujući nedozrelu, skitničku prirodu čovjeka. Na Džahan-Dustovo pitanje o svijetu, čovjeku, i Bogu, Rûmî odgovara: Čovjek je mač, Bog onaj koji udara mačem, a svijet kamen koji ga oštri. I na ovom mjestu upliće se Iqbâl, bolno svjestan raspetosti svijeta: Istok je okrenuo svoje poglede Bogu, ali nije vidio svijet. Zapad je proniknuo materijalni svijet, ali je izgubio Boga. Džahan-Dust pripovijeda o pojavi jednog meleka koji je najavio buđenje Istoka, njegovo ponovno stvaranje iz vlastite gline.

Šta je smrt razuma? upita Mudrac. Ja odgovorih: napuštanje razmišljanja. On reče: Šta je smrt srca? Ja odgovorih: Napuštanje

*dhikra.*¹⁶ On zatim reče: Šta je tijelo? Ja rekoх: Ono što se rodilo iz prašine druma. A šta je duša? Misterij Lâ ilâha...¹⁷ On reče: Šta je čovjek? Odgovorih: Jedna od tajni Boga. Šta je svijet? Ono što je pred tobom. On upita: Šta su znanosti i umjetnosti? Odgovorih: Omotač. On reče: Šta je dokaz? Ja rekoх: Lice Prijatelja!¹⁸ On upita: Šta je religija ljudi? Odgovorih: ispravan hadîth.¹⁹ A religija mistika? Videnje.²⁰ Moje

¹⁶ Dhikr (u nas se izgovara kao zikr), riječ je koja označava različite oblike Bogoštovlja. Može to biti šutljivo ili glasno zazivanje Božijih imena, traženje blagoslova i upućivanje pozdrava Muhammadu (S) i njegovoj obitelji. Zikr se obavlja individualno ili grupno, na derviškim skupovima, i u tom slučaju predvodi ga šejh, ili baba, tj. predstojnik bratstva.

¹⁷ La ilahe (illa'Llah), što znači Nema Boga (osim Allah) dio je šehadeta, svjedočenja, prisege, kojom se očituje vjerovanje u Božiju jednoću i Muhammadovo poslanstvo. Ona je prvim uvjetom bivanja muslimanom. Citirani dio naročito je komentiran u sufijskoj literaturi u okviru ontičkog stupnjevanja stvarnosti, o čemu će biti govora u jednoj od slijedećih bilješki. Ovdje ćemo istaći zanimljivost da tvrdnja o postojanju samo Jednog Boga počinje negacijom, koja ne izaziva samo poseban psiholingvistički efekat, već konotira i povijesni revolucionarni obrat koji na planu jezičkog i historijskog fenomena prethodi, a na planu ontičkog posljeduje jednoj preegzistentnoj afirmaciji.

¹⁸ Prijatelj (perzijski, Dost), Ljubljani..., česti su nazivi za Boga u sufijskoj literaturi.

¹⁹ Ovdje Pjesnik misli na slijedenje Sunne, prakse Božijeg Poslanika Muhammada, neka mu je blagoslov i mir, za koga Allah kaže u Qur'anu da je poslan kao milost i primjer svjetovima.

²⁰ Ova tema jedna je od tački razlaza između ši'itske i sufijske gnoze unutar Islama. I jednima i drugima srce je organ teofanijske percepcije, no sufije dopuštaju antropomorfizam svoje mističke vizije. Da bi svoje ja učinili kućištem Nekog Ko je u meni više ja nego sam ja, kako bi kasnije rekao Claudel (Quelq'un qui soi en moi plus moi-meme que moi), da bi razriješili antinomiju između

su riječi donijele veliku radost njegovoj duši, i on mi tad otkri tankočutnosti koje žanose srce.

Gdje god je na djelu velika umjetnost, tu je i pogreb dušama kritika. Citirali smo, to je najbolje što smo na ovom mjestu mogli učiniti, ovaj dijalog između pjesnika Iqbâla i indijskog mudraca, ove stihove koji su najsžetije izlaganje Lâhûrievih filozofijskih, religijskih, političkih, i mističkih ideja.

Na kojem od ovih stupnjeva u vertikali svijesti je Lâhûrî bio najviše on prerano je da zaključujemo, mada smo već u početku naglasili njegovu žudnju za mističkim, ali i, za taj put, na preveliku pribrnost Iqbâlovu na drugim razinama njegova bića. Pa ipak, ta žudnja, bar, uvijek je pri njem. Ohrabrujući mističko u sebi, on izražava nadu u viđenje kojemu ovaj svijet privida neće biti neprozirna koprena. Božanska Bit ne može biti zastrta ovih svijetom. Ni slika na vodi ne stvara prepreku viđenju.

Riječima ovog mudraca izrazit će Iqbâl svoja saznanja o najsuptilnijim tajnama mističkih otkrića Vidljivog i Nevidljivog. Čitaoce kojima je Bog (pa onda i svaki duhovni segment koji se na to ime nadovezuje) kulturno-civilizacijska, historijska, psihosociološka i čak politička činjenica ali ne ontička izvjesnost (da zaobiđemo one kojima je to naprosto leksema vrlo rado korištena u najnedoličnijim kontekstima), upozorili

pojedinačnog i supstancijaliteta, apsolutno transcendentne biti Stvoritelja i prolaznosti Stvorenog, sufije ostvaruju transformirajuće sjedinjenje s Bogom u času egzaltacije njihove ljubavi prema Njemu. Sufijska nauka ne može se naučiti, ne može baštiniti. Svako njeno izučavanje poziv je na osobno iskustvo, a njeno ovjerovljenje vlastiti život. To je praxis stalnog gubljenja, zazivanje patnje koja razdire koprene zahira (vanjskog), kako bi se otkrio skriveni smisao batina (nutarnjeg). Bog, Koji je Jedinstvo, otkrio Se u Riječi (Objavi), pozitivnoj religiji (Islam), da bi naznačio pravi put do Svoga Misterija.

bismo da se pri čitanju Iqbâllove poeme pomognu jednom prastarom disciplinom: traženjem ljudskoga vrutka. Ovu napomenu činimo zbog čitaoca kojemu, osim ako su u pitanju djela koja su dobila patinu stoljećâ, iz bilo kojeg razloga smeta da se imenom Bog artikulira najviša spoznaja, onog Odakle? Zašto? i Kuda? Saslušavši ga, dakle, putnik napušta starog Mudraca, prepuštajući ga ponovno njegovu stanju najvećeg ushita, u koje dospijeva zazivanjem Najviše Vizije, Uzvišenog Bića.

U slijedećoj pojavi, Sorûšu, Iqbâl će još jednom pokazati koliko je snažno prisutna u njemu baština kultura i književnosti (od brahmanske, mazdeističke, islamske do najsvremenije europske), koja će se prelomljena kroz prizmu i obogaćena najautentičnijim svjetlom islamske duhovne tradicije formirati, kako to i njegov francuski prevodilac, Mejerovicheva navodi, kao istinski most između Istoka, i Zapada. **Klošarska, u nama počiva neka strast da boravimo ispod njegovih lukova.** To biće, dakle, po imenu Sorûš, poznato iz perzijske literature i mazdeističke religije, utjelovljuje čistu predanost gospodstvu Boga. To stvorenje, objašnjava Rûmî, sveto u Božijoj zamisli, ... nestrpljivo u želji da se očituje, sišlo je u mračnu noć Egzistencije. Ono je grijeshno kao i mi, i progonstvo²¹ je i njegova sudbina.

²¹ Progonstvo. U ovoj leksemi koja sažima u sebi drhat milenijskog prebivanja čovjeka u tmicama materije, objedinit ćemo kratki prikaz dva života kojima je filozofija bila stubište, a mistika samim usponom na putu sebibuđenja iz svijeta možebitnoga.

Pod latiniziranim imenom Avicenna, Zapad je dugo skrivao velikog islamskog filozofa, znanstvenika, liječnika, političara, pjesnika i mistika Ibn Sînu. Rođen je u blizini Bûhare, 370/980, u obitelji u kojoj je stekao i svoje rano enciklopedijsko obrazovanje, uz obavezno

Zastat ćemo načas na ovoj ideji progonstva, mada naš nebeski putnik nema vremena za zastajkivanja. Istok i Zapad, u sūfijskom učenju, nisu prosto strane svijeta, već i stupnjevi u ontičkoj strukturi svijeta. Kao svijet čistih formi i svjetla iz kojeg je čovjek, kao i Sorûš, pao u zapadni svijet materije i sjena, istok je čovjeku cilj, i nada. Stoljeće i po izranjat će iz ove Ibn Sinâove misli jedna filozofija (istočna, israqî, kasnije Suhrawardieva *filozofija svjetlosti*), koja će svoj osakaćen i udaljeni eho imati u filozofiji Sartrea, čiji samrtnički uzvik *Ima nada!*

poznavanje *Qur`āna* napamet. Umro je u blizini Hamadana, u Iranu, 428/1073.

Da mu kršćanska Europa nije oprostila veličinu uz činjenicu da pripada najmlađoj od monoteističkih religija, ilustrira njegovo susretanje u Paklu Božanstvene komedije Alighieria. Ateistička pak ima svoje razloge što joj je veličinu ovog izumitelja notnog sistema, začetnika eksperimenta, prenosioca ali i odricatelja aristotelovskih istina, prethodnika Bergsona i Freuda, pjesnika duše i filozofa mistike teško povezati sa pobožnošću jednog hafiza i umiranjem smrću «uzorita muslimana». Njegova Istočna filozofija izložena u trilogiji, svojim će dramatismom povratka čovjeka istoku kao iskonu (mističkom orijentu) nadahnuti mnoge pisce. Istok i zapad nisu geografski pojmovi već duhovni polovi, i oni se prikazuju, ne kao sudbina određenih kultura i naroda, već kao sudbina cjeline čovječanstva.

Ovaj ontički mjestopis još će više razviti Sihabuddîn Yahya Suhrawardî, iranski mudrac, filozof, sūfi. Život mistikov od rodnog Suhrawarda, u Iranu, 549/1155, do smrti u halepskoj citadeli (u Siriji, 1191.) proživljen je uistinu kao izgon. *Mračna rupa*, *zapadno progonstvo*, termini su kojim je on imenovao svijet naše civilizacije. U vertikali uspona, odozdo, iz zapadnog svijeta tmica ka gore, istočnom svijetu Svjetla, ovaj hodočasnik se boji purpustom zore. Zvali su ga «purpurni arhandeo».

nipošto ne smijemo uzeti s psihološki uprošćenim predznakom straha umirućeg čovjeka.

Slijedi, u *pjesmi Sorûšovoj*, velika oda Bogu, izvoru poetskog nadahnuća. Koliko pjesnika, magijom svoje umjetnosti, zanose srce, i zavode pogled, kao Iblís. No, Rûmî ipak govori u slavu poetskog pjevanja. *Pjesnik je, u krilu jednog naroda, kao srce u njemu... Ako je cilj nekog pjesništva odgoj čovjeka, onda je takvo pjesništvo nasljednik Poslanstva.* Zatim Rûmî izlaže putniku Tasine, svete tablice Božijih Poslanika, neka je mir na sve njih, kroz njihove duhove, duhove njihovih sljedbenika, ili protivnika. Najprije pojava Gothamâ Buddhê govori o ništavnosti ovoga svijeta, u kojem su znanost Zapadnjaka i filozofija Istočnjaka sve sami hramovi idola, o ništavnosti čovjekovih zamisli Raja kao dara koji je moguć bez djela, o ništavnosti i prolaznosti ljepote lica koju nadilazi ljepota djelanja i ideja. U govoru Plesačice koja se suprotstavlja strogosti Gothamina suda prepoznajemo trag Ibn Al-ʿArabieva doživljaja ontičkog Jedinstva Bića, koje jedinstvo se tako često i tako olahkotno tumači kategorijama merhameta i jednog «izma» koji gotovo da je poprimio pejorativan prizvuk mada starta od samog humanuma. *Želja za Božijim prisustvom stvorila je u svijetu obrede idolopoklonstva; ljubav zavodi dušu punu nade*, kaže Iqbâl.

U Tasinu (svetim tablicama) Zoroastre pjeva pjesnik o Ahrimanovim iskušavanjima, a u Tasinu Poslanika Îsâ-a, neka je mir na nj, pojavljuje se vizija Tolstoja. Tasin Poslanika Muḥammada, neka je blagoslov i mir na nj, i na njegov čisti rod, priopćen je kroz usta njegova najvećeg protivnika, Abu Džahla. Optužujući Poslanika, ovaj govori: *On je vezao srca uz Odsustvo, a odvojio ih od prisutnog. Njegove čarolije srušile su lijepe slike sadašnjosti.* Zanimljiv je ovaj postupak negativne transpozicije ideja, vezanih uz poslanička imena, čiju misao Iqbâl baštini, naravno s pozitivnim predznacima.

Prethodna pjevanja ticala su se općih načela stvaranja svijeta, a slijedeća ticat će se prometejske uloge čovjeka u izgradnji i promijeni tog svijeta. Stigavši na Nebo Merkura, putnici se susreću sa dušama Džamalu`d-Dîna al-Afgânie²² i Sa`id Halim Paše. Prva ličnost glasoviti je islamski preporoditelj iz 19. stoljeća, a drugi je značajno ime turske historije iz istoga doba. Prije nego što će govoriti o ovom boravištu svetih ljudi, među kojima su i Abu Yazîd Bastamî²³ i Džunayd²⁴, čuveni mistici i učitelji, i prije nego što će izložiti svoje političke ideje, Iqbâl, slično strukturi Objave, prati uspon u svijesti čovjeka.

²² Džamalu'd-Din al-Afgani, novovjek je mučenik Islama, čije su misli i djelanje jednako potresli zapadne kolonijalne vlasti kao i korumpirane režime islamskih kolonija. Rođen je u Afganistanu 125/1838. Studirao je arapski jezik, vjerske znanosti i filozofiju, te prirodne znanosti. Mističkim sklonostima nije smetao politički instinkt. Nemiran život progonjenog intelektualca umorena na carigradskom dvoru proveden je u stalnom kretanju između Afganistana, Arabije, Egipta, Indije, Perzije, Rusije, Engleske, Francuske, i na kraju Turske, za koje vrijeme će njegovo reformatorsko djelo uznemiravati jedne, a druge buditi iz stoljetnog mraka duhovne i socijalne dekadencije.

²³ Abu Yazid Bastami (umro oko 874.) smatra se jednim od najvećih mistika Islama i Irana, mada mu je učenje postalo glasovito samo po glosama koje su sakupili njegovi učenici. Najniži stupanj svijesti, Ja, preko drugog, Ti, vodi vrhunskom stupnju svijesti o Bitku, ka On, Se, Istost. Prisjetimo se ovdje prisege La ilahe illa'llah (nema drugog boga osim Allah), koja počinje negacijom osobne izvjesnosti i pojedinačne svijesti koja je drugo jedinstvene Zbiljnosti.

²⁴ Bagdadski mislilac Džunayd (umro 910.) nastavit će misao iranskog sufije, doktrinom o Tawhidu (jedinstvu Božanskog Bitka). Ovo se ne dokazuje racionalno već iskustvenim dosezanjem vrhunske zbilje (haqiqah), posljednjeg stupnja svijesti kao posljednjeg ontičkog nivoa koje svjedoči transcendentno jedinstvo Boga.

Šaka prašine dospjela je dotle da može promatrati svoja vlastita očitovanja. Ili sam ja pao u zamku postojanja, ili je postojanje postalo zatočenikom moje zamke? Nebo Merkura, boravište Bogougodnika, nije doživjelo, kaže pjesnik, upade čovjeka. Tamo ne postoji nikakav otisak na pločici bivanja, i tu nema nikog ko bi uputio prigovore naravi stvari. Susrevši tu al-Afgâniû, Zinda-Rud vodi razgovor o jednom stanju muslimuna u koje su zapali slijepim ugledanjem na zapadni svijet, samozaboravom od kojeg se i danas liječi istočna polovica čovječanstva. Na ovom mjestu Iqbâl će izložiti i svoje poglede o kapitalizmu i komunizmu, nalazeći u ovom drugom, inače bitno suprotstavljenom, neke dodirne tačke sa islamskim načelima. Zapadnjaci su izgubili nebo. Oni traže čisti dub u materiji. Čista duša ne može izvući svoj oblik i svoj miris iz tijela... Hoćemo li obradovati čitaoca, navodeći na ovom mjestu veličanstvenu odu, koju Muḥammad Iqbâl ispjevava čovjeku, i koju bi prepričavati bilo isto što i prepričavati slijepcu dostojanstvenu ljepotu zalaska sunca.

U ova dva svijeta svuda se pojavljuju znaci ljubavi. Čovjek je jedna od njenih tajni. Tajna ljubavi ne pripada čulnom svijetu. Ona nije ni Sâmova, ni Hâмова,²⁵ ni istočna, ni zapadna. Ona je zvijezda koja ne izlazi, i koja ne zalazi, i koja se nikada neće ugasiti. U njenoj orbiti nema ni juga, ni sjevera. Riječ: «Ja sam onaj koji postavlja», njegova je sudbina. Sve između zemlje i neba, tumačenje je ove riječi. Smrt, grob, Sudnji dan, njegova su stanja. Svjetlost i vatra drugoga svijeta njegova su djela. On je taj koji je Imâm, molitva, i bram. On je tinta, Knjiga, i pero. Malo po malo, onaj ko je bio skriven, postaje vidljiv. Za njega nema nikakve granice, njegova sfera nema međa. Njegova opstojnost i njegova ravnoteža te su koje daju vrijednost svim možebitnim stvarima. Šta reći o ovom oceanu bez obala? Doba i epohe utopljeni su u njegovu srcu. Čitav svemir sadržan je u čovjeku. Ali, čovjek ne može biti sadržan u svemiru.

²⁵ Sam i Ham, sinovi Poslanika Nuha, neka mu je mir, od kojih je prvi bio Imam Nuhove kuće.

*Sunce i mjesec pokazuju se zbog njegova blistava prisustva. Čak ni Džibril ne može prodrijeti u njegovo sklonište. Dostojanstvo čovjeka višoj je od nebeskog svoda, a izvor svake čudorednosti njegovo poštivanje.*²⁶

A, zatim, govoreći o ljubavi muškarca i žene čija je priroda pločica s tajnama života, o Božijem gospodstvu, i čovjekovu zastupstvu na Zemlji, o mudrosnoj naravi dobra, pjesnik dopijeva do Neba Venere. Ovdje on nailazi na pir antičkih bogova, ushićenih zbog pojave novih idola kojima se klanja moderno doba. Pjev o Nebu Marsa govori o punoj suvremenosti Iqbâlovoj sa novoznanstvenim idejama koje nisu ostale po strani od znatiželje ovog izuzetno obrazovana čovjeka. Rûmî mu objašnjava sličnost ali i razliku između zemlje i tog neba. Za stanovnike Zemlje, duša i tijelo su kao kafez i ptica, ali, za stanovnike Marsa, oni su jedno, i isto. Stanovnici Zemlje, primjećuje marsovski mudrac, nisu shvatili istančani smisao riječi *sudbina*. Ova, zacijelo, najskliskija tema vjerske apologetike, svakako tamo gdje je i misao o vjeri skliska, rješava se kod Iqbâla u tradiciji najvećih umova Islama: Ibn Sinâ-a, Ibn al-'Arabia, Ibn Khaldûna..., kao djelovanje zakonitosti, a ne kao učinak nekog nebeskog a la kazališnog režiranja. *Ako se ti promijeniš, i ona će se promijeniti. Sudbina prašine je da bude nošena vjetrom, kamena da bude bačen, rose da padne, a ti, ... jesi li more, sudbina ti je da zauvijek traješ.* Sloboda je čovjekova izabirati koji će od ovih elemenata biti, to jest, čiju će sudbu

²⁶ Ovaj poduži citat komentar je, bolje reći parafraza izreke Šestog Imâma, Dža'far as-Sâdiq, neka mu je mir. Islamskom hermeneutikom koja anticipira dosezanje noumena putem fenomena (haqiqata putem šari'ata, nevidljivog putom vidljivog) ostvaruje se insani-kamil, savršeni čovjek, što je vrhunac učenja o povratku Dvanaestog Imâma Muḥammadove (s) kuće.

ponijeti. Ali, osobina mu je, mnijem, da mu je ruka tako teška kad bira.

Priča o djevici s Marsa, koja je težila za poslanstvom, *blistavo lijepoj, ali bez duševnog svijetla, čijim riječima nedostaje strast, a očima suze, koja ne zna za radost žudnje, i za koju je jedinstvo dva tijela jedina dogma* Jedinstva, ironičan je, ali ipak blagonaklon i mudar opis feministkinje koja je možda najgrotesknija figura modernog doba.

I evo nas na Nebu Jupitera, odmorišta na kojem bi najradije ostala naša ljubav, želja i vjera. Boravišta onih čija su srca prezrela Raj, za ljubav Vječnog Bivstva. Tu su Galib, indijski lirik, Tahira, perzijska pjesnikinja, i onaj, zbog čije je sudbine, možda, Bog i dopustio da se u ljudskom umu začne mistika – al-Hallâdž, najuzvišeniji pjesnik umiranja.²⁷ Na pitanje Zinda-Ruda zašto su te svete duše daleko od boravišta vjernikâ, zašto su uklonjene iz Raja, ovaj mistik odgovara: *Duša slobodnog čovjeka koji razlikuje Dobro i Zlo, ne može biti sadržana u Džannatu. Džannat slobodnih ljudi stalno je promatranje. Džannat mulla svodi se na spavanje, jelo, pjesme. Džannat zaljubljenih mistika sastoji se od kontemplacije Bîca.* Sažetije možda nego igdje drugdje, naći će se ovdje objašnjenom razlika između dva, ne nužno posvađana, ali na vertikali ljudskog vrednovanja različito rangirana, svjetonazora: znanstvenog, i onog kojeg racionalistička svijest pogrešno naziva mistika. Prihvaćamo uvjetno tu konvenciju, i za sada, jer je naprosto teško razumski imenovati svijest koja

²⁷ Al-Hallâdž, Rašljar, Grebenar (savjesti), nadimak je koji ne ostavlja rvnodušnim ni privrženike ni one čija se anatema već deset stoljeća baca na ovog mistika. 'Abu 'Abdullâh al-Ḥusayn Ibn Mansûr al-Hallâdž, Iranac po rođenju (244/857.), jedan je u plejadi prognanih sūfija, kojeg je ekstatičan uzvik Anna'l-Ḥaqq (Ja sam Istina) najprije odveo na dugogodišnju robiju, a potom je njegova mučenička smrt 309/922. «poprskala (bagdadsko) drvo križa».

izmiče apsolutnom autoritetu Racia. Posao znanosti je, kaže Lâhûrî, istraživati, i mučiti se, posao mistike, vidjeti, i vjerovati. Prva zadobiva vodu i zemlju, druga čistu dušu. Znanost upravlja svoj pogled ka pojavnom, mistika se poništava u pojavnom samom.

Nije ljubav idealna kad je sve savršeno što se s njome zbiva, već kad je jača od svega onog što se oko nje zbiva. Nikada nismo rekli bol, i pomislili na nešto ružno; nikada riječ patnja, a da nismo osjetili u toj riječi i nešto dostojanstveno; nikada riječ smrt, a da u njoj nije bilo i veličanstva; nikada ljubav, a da u njoj nije bilo gorčine i samotništva. Sve nas druge znanosti mogu naučiti prolaznosti prva tri stanja, a samo mistika neprolaznoj ljepoti ljubavi – kraljici postanja.

Mada je čarobnjak razum poslao vojsku protiv nas, naše srce je nepobijedeno; ljubav nije sama. Prve gore riječi bile su naša cadenza²⁸¹. Ove zadnje su Pjesma al-Hallâdževa. I stoljeća su već prošla kako on s križa razgovara s našom dušom.

Pravom kritiku vjerojatno ne bi izbjegle iz pera riječi odveć lične, izdajničke riječi zanosa, ushita ako se desi iz nekih drugih izvora, ali u toku samog pisanja teksta, pa i pada, prečesta doduše, ali čija dubina ne ubija još žudnju ponovna uspona. Dopustite mi da ovdje stanem. Da predahnem. Dosta sam se u ovom tekstu imenovala zbirnom imenicom mi. Ovo sad hoće govoriti samo moja duša. I ja potirem nekog, ne daj Bože, kritika ili suha znalca u sebi, a oslobodam pjesnika. On ima i drugog sugovornika osim vas, ima ljubav u najljepšoj od svojih Epifanija. Ako mi izdavač ovog teksta ne oprostí napuštenu konvenciju, mada je esej kao takav sam po sebi ne

²⁸ Gdje god u ovom tekstu nađete boldirani odlomak, to je (pjesnička) cadenza autora ovog eseja.

priznaje, ostat ćemo prikraćeni i ja i moj čitatelj za ovu posvetu, koja bi možda radije ostala prešućena.

Evo, i u ovim trenucima, ispred mene ispriječi se riječ sudbina. Prizivam opet al-Hallâdža: *Pred snagom onoga koji požnaje sudbinu, od straha drhte i Đavo i smrt! Džebr je religija jakih... Predanost sudbini i pokornost djelo su velikih duša. Ta odjeća ne pristaje slabićima... U padu se rađa zadovoljstvo uzdizanja, a radost rašćenja niče iz boli smanjivanja.* I ja ponovno trebam moga čitatelja. Eto me kako se vraćam u košulju mi-stva. Zasmeta li vam ova gore pokornost i predanost, sjetite se, maločas, pjesnik govori: promijeni se, pa će ti i sudbina biti drugačija.

Pojava Iblisa u slijedećem pjevanju vraća nas na sam početak ovoga teksta. No motto uzet iz *Đavoljeve tužaljke* koja je sabrala u sebi, s jedne strane, najoriginalnije tumačenje tog utjelovljenja zla prema kojem izdajnička narav čovjeka pruža tako malo otpora, i, s druge strane, poziv, rođen iz bola, tom istom čovjeku da se borbom za istinu uzdigne iz, vlastitim zlom prouzrokovanih, poraza. To je gospodar prognanih, predstavlja al-Hallâdž Zinda-Rudu pojavu Đavola. On zna tajnu Bića i Nebića. On je kušao poništenje (sebe) kojem se odaje i čisti asketa. Takvo iskustvo ne vodi spoznaji Bića. U ovom pjevanju leži objašnjenje razlike između isposnika i mistika u jednom liku, kako ga Zapad shvaća, i odgaja, i ašika i sufije, mističkog zaljubljenika u Boga kojeg pozna samo Istok Islama. Ta (jezička) *volupte*, i kada svoju tanahnu dušu prekrije grubošću sufijskog sukna, i zbog koje je Islam iskusio toliko prezira kao vjera sladostrašća, čini islamskog mistika tako sublimnom i tako čulnom figurom, u isti mah, da ona ostaje izvan svih zapadnih definicija. Mističkoga, koje, rekosmo, upotrebljavamo samo uvjetno i samo privremeno pristajući na taj prešutan dogovor među istočnim i zapadnim orijentalistima sve dok orijentalistika ne postane ćudorednom znanošću, odnosno - znanošću ćudorednih.

Evo *Neba heretiká!* uzviknuo bi neki revnostan hodža. I kad bi ga bolje čitali, takvi bi i Iqbâla vjerojatno hitro smjestili na crnu listu, koja se već stoljećima puni sufijskim imenima. Groteskne figure naših samozvanih derviša koje promiču kroz sjenovite ruševine negdašnjih tekija sigurno je da nisu njihova isprika. Sotonin je odgovor iz ovog pjevanja najoštriji mač, i najveća osveta. *Ukrao sam teolozima dušu. Niko kao zakonoznanci nije skeršio temelje vjere. Tako je Ka`bah postala gomilom cigli.* Ne smijemo zaboraviti da teolog nije samo onaj kojeg pokriva džubba (ili mantija), i među kojima je bio i sam Abu Hâmid al-Gazalî²⁹, već da je to onaj koji, brojeći koliko koraka pravi oko Kuće, zaboravi da je došao posjetiti njezina Gospodara. *I Šejtan sposobniji je vidjeti nevidljivo nego što je ovaj privid pobožništva. Ne vjeruj da ja niječem Božije postojanje. Pogledaj ono što je skriveno, ne oslanjaj se samo na spoljašnost. Da sam ja rekao «On nije» to bi bilo glupo, jer se ne može reći da nije Neko Koga se vidjelo. Ja sam rekao «Da» pod velom moga «Ne», i moja riječ htjela je bolje nego moja šutnja. Učestvujući u žalosti Adamovoj, ja ga nisam ostavio sama podnositi srdžbu Božiju. Plamenovi su izbijali iz moje žetve, i on je uspio osloboditi se sudbonosnosti, dospjevši do slobodne volje.*

Ali evo Šejtâna, umorna, evo ga izdata slabošću njegova roba: *O Gospodaru pravde, i nepravde, ponižen sam društvom čovjeka. On se ponaša kao divljač koja sama dolazi i nudi se lovcu. Oslobodi me, Gospodaru, takva plijena... Istem od Tebe čovjeka koji me pozna. Prema takvom čovjeku Božijem pokaži mi put. Ja želim stvorenje koje mi zakreće vratom, i pred čijim stopalima drhtim. Čovjeka koji bi mi rekao:*

²⁹ Abu Hamid al-Gazalî (450/1059-501/1111), «dobro temperirani misticizam», reći će, ne bez ironije, jedan orijentalista. Bilo je potrebno da prođe više stoljeća progona i pogubljenja sufija, pa da se nađe jedan autoritet među teolozima koji će imati sreću da nakon duboke duhovne krize i sam dospije u čista praskozorja ezoteričkoga.

«Gubi se od mene!», čovjeka pred kojim ništa više ne bih želio. O, Bože! živog čovjeka koji voli istinu. Možda ću tako naći zadovoljstvo u porazu.

Na slijedećem nebu, *Nebu Saturna*, Iqbâl će se obračunati sa ličnostima iz indijske historije. To je prognani svijet, ovo nebo, boravište duhova koje je čak i Džahannam odbio da prži, izdajica, koje su ubile dušu čitavog naroda: Dža'far iz Bengala, i Sâdiq iz Deccana. Na žalost, o ova dva lika ne znamo ništa više osim da su to, prema obaviještenju koje nam prevodioci na francuski daju (u Bilješkama), dva Indijca iz 18. stoljeća, poznata kao iznevjeritelji naroda. Bivši Pakistancem, odnosno Indijcem, Iqbâl je u *Žalopojki Duba Indije* iskazao svo svoje bolnonježno domoljublje, koje tako čudno iznikne iz najdubljih kutova našega bića i onda kada nam se učini da se ta domaja obrušila, predajući nas samo zavičajnosti nutarnjeg, duhovnog krajolika. Treba otići jednom makar sa mišlju o nepovratku pa da se iskusi žaoka stranstvovanja.

Al-Hallâdža ostavili smo gotovo bez pozdrava, znajući da ćemo ga sresti na drugoj strani svijeta. Svijet u kojem smo sada Iqbâl naziva *S onu stranu neba*. Teološki bi se ovdje kamen opet bacio na Iqbâla, jer ćemo ugledati Nietzschea, tu najtragičniju figuru međ' filozofima. No, prije tog susreta rado bismo citirali nebeski mjestopis, koji se završava na ovim rubovima s ovu i s onu stranu neba. *Posvud je Bâće u borbi s Nebićem, i niko ne zna tajnu ovog okretajućeg svoda. Posvuda smrt nosi poruku života. Oh, sretan li je čovjek koji zna šta je smrt! Posvud je život jeftin kao vjetar, nepostojan, ali u potrazi za postojanošću. Moje su oči vidjele stotinu prolaznih svjetova, sve dok moj pogled nije dosego granice Stvorenog. U svakom svijetu vidio sam drugi mjesec i zvijezda, druge običaje, druge oblike života. Vrijeme je u svakom od ovih svjetova proticalo kao val; ovdje polabko, tamo brzo; na jednom mjestu naša godina bila je ravna mjesecu, na drugom trenutku; ono što je bilo mnogo u jednom, bilo je malo u drugom. Naš dub, u jednom svijetu, bio je pun darova, u drugom ponižen i prezren.*

Da li se kozmos rastvorio pred očima Iqbâlova čitatelja? Sjetit ćemo se vjerojatno kako je naša kozmonautska avantura iskusila neku novu sudbinu lebdenja, mada je i tamo bilo isto ovo naše tijelo, i isto tako neka tvrda zemlja. Da se naše tijelo drukčije ponaša u nekom drugom kontekstu izvan zemaljskoga dokazao je taj izlet u nebo. Ali su prošle tisuće godina kako ljudska duša kroz filozofe, pjesnike i mistike, ulud pokušava dokazati da je i ona podložna nekim drugim zakonima, koji vladaju izvan ovog odveć ljudskog svemira. Pa ipak nekom osnovnom zakonu vjerna. *Ni Džibrîl, ni Džannat, ni hurije*, ponavlja Nietzsche kojeg susrećemo na ovoj granici svijeta moţebitnosti, *ni Bog, samo šaka zemlje gori od ţudnje srca*. Iqbâl naziva ovog njemačkog filozofa al-Hallâdžem bez konopca i vješala: *Nietzsche je bio al-Hallâdž u svojoj domovini. Izbjegao je mullama, ali su ga liječnici dotukli*. Čitalac će se vjerojatno sjetiti mučeništva Mansur al-Hallâdževe, raspeta i pogubljena na kriţu zbog svjedočenja Jednoće Boţije (Waĥdah) izrekom: Anna`l-Ĥaqq (Ja sam Istina). Mullama, presvislim od brojanja Boţijih zakona, učinilo se Bogohuljenjem shvaćanje suštine tih zakona.

U to doba, objašnjava Iqbâl tragičnu sudbinu Nietzschea, nije u Europi bilo ni jednog mistika koji bi ovom putniku pokazao put. On je htio vanjskim okom vidjeti Jedinstvo ljepote i moći. Htio je da iz vode i zemlje iznikne to voće koje moţe poroditi samo srce. Ono što je on traţio bio je stupanj Boţanske uzvišenosti, a taj stupanj je s onu stranu razuma i mudrosti. Źivot je tumačenje tajne «Sebe». Lâ (nema) i illâ (osim) njegove su etape. On se zaustavio na lâ i nije stigao do illâ, nestao je a da nije shvatio smisao Boţijeg sluge. Da je ţivio u doba Aĥmada³⁰ dospio bi do velike radosti.

³⁰ Čuveni šeĥ iz 16. stoljeća.

Odlazak u Džannatski vrt. Prešavši granice Stvorenog, stupio je Pjesnik u svijet bez dimenzija; bez lijevo i desno, noći i dana. Opisujući ga, Iqbâl kaže: Pred njim, plamen moga poimanja se ugasio, moje su riječi zamrle prestrašene u prisustvu Njegove Tajne. Duh se može izraziti samo jezikom tijela, ali oh! kako je teško u krletci letjeti! Kako da molimo opet za dopuštenje da zastane pjesnik u nama pred ova dva stiha u čijoj se čudnovatoj ljepoti i jednostavnoj igri sakupila sva veličanstvena tragika pjesnička. Naljutit ćemo možda i Putnika, nestrpljiva pri samom kraju putovanja, možda slatko umorna kao što je slatko umorna i naša ruka koja se bori s našim nestašlucima na ovih više od trideset strana strpljivo vezena rukopisa.

U ovom svijetu, kaže Iqbâl, postoji drugo Stvoreno koje dolazi od nekog drugog Budi! Vječno, a ipak u svakom trenu drukčije. Ono ne ulazi u stvaralačku uobrazilju, ali ulazi u Viziju. Ono svakog trena doseže novo savršenstvo, i svakog časa novu ljepotu. Rûmî mu objašnjava da je to svijet u kojem se čovjek mora odreći datâ svojih čula, kaniti se sličnosti, sazdati svoje znanje na gledanju stvari koje nisu doli Božanska očitovanja, jedne tik do Džahannama, druge na domak Džannata. Ove šarene palače koje vidiš sačinjene su od djela, ne od cigli i kamenja. Ono što mi zovemo Kaevsvar³¹, mladici i hûrije, samo su odrazi tog najvećeg ushita i radosti. Život je ovdje samo Videnje, žudnja za Videnjem, Riječ, i ništa drugo.

Ličnosti koje naši putnici susreću opet su manje ili gotovo nikako u dosegu naše eurocentrične naobraženosti. To su Šarafu'n-Nisâ', Plemenitaška žena, suvremenica tiranskog perioda indijske historije, Sayyid 'Alî iz Hammadana, mistik iz 14. i Mulla Muḥammad Tâḥir Gânî, kašmirski pjesnik iz 17.

³¹ Džannatski, rajski izvor, mjesto dostignuća vječne milosti i ljepote, a također i nadimak Poslanikove kćeri Fatime, neka joj je mir.)

stoljeća. *Šta znači biti pijan od Božanskih krasota? To znači otkriti se samome sebi, sijati u noći kao zvijezda. Nenaći sama sebe znači ne biti, naći se, to je dati sama sebe samom sebi. Onaj koji je vidio Sebe i nije vidio ništa osim Sebe prenio je svoj prtljag s onu stranu zatvora sama sebe.*³²

U razgovoru sa indijskim pjesnikom iz 7. stoljeća Lâhûrî ponovno orkestrira ljubav indijskog duha za slobodom, sličnu ljubavi svih drugih naroda, no iz koje, paradoksalno, izniče strast porobljavanja. Obilaskom palača istočnih kraljeva, susreće on Nâdira, perzijskog cara koji je nastojao ujediniti, tuđom mržnjom i političkim ambicijama razjedinjene, ši'ite i sunnite, Aĥmad Šah Durana iz 18. stoljeća, osnivača afganske dinastije i umorenog sultana Tippo Sahiba iz 18. stoljeća, glasovita borca iz Misra (Egipta) protiv engleskog porobljavanja, te Husrawa 'Alawia, glasovitog isma'ilitskog pjesnika. U razgovoru i pjevanju njihovih duša Iqbâl izlaže svoje ideje o smislu života, smrti, borbe i mučeništva.

No Iqbâl je putnik koji se ne zadovoljava čarima Raja. Tamo gdje je za većinu kraj putovanja u užitku, za našeg pjesnika je tek pravi početak uspona: *Putnik koji poznaje tajne puta više se boji odmorišta nego letači velikih putovanja, odgovara Zinda-Rud na zavodnički poj Kirki iz ovog perivoja. Ljubav se ne smiruje ni u odvojenosti, ni u jedinstvu; bez Vječne ljepote ona nikad nema mira. Ona počinje padanjem nice pred idolima i završava oslobođanjem od svakog ljubljenog predmeta. Ljubav koja ne haje ni za čim vječni je putnik...* I u gazelu Zinda-Ruda dolazi do crescenda ova poema, učini nam se odjednom, spjevana sva u slavu čovjeka. Ali, čovjeka-mistika,

³² Podsjetimo se ovdje tri stupnja svijesti, istorodna sa tri nivoa bića: od stupnja Ja, preko drugosti, Ti, do On, Sebe, Istosti. Ovdje Pjesnik govori o fena fi'Llah, nestajanju Ja u On, Bogu, utapanju osobne egzistencije u egzistenciju koja je Sebstvo, Istost.

čije je čudo *Videnje svijeta* od kojeg trebamo iskati pogled a ne tražiti kamen-mudraca.

Ta Vizija, to ekstatično iskustvo dovelo je evo naše hodočasnike U prisustvo Boga. *Napustio sam hurije*, opisuje pjesnik ovu posljednju etapu putovanja, *i moj se dub izgubio u oceanu Svjetlosti. Utonuo sam u promatranje te Ljepote koja je uvijek u pokretu i traje vječno. Izgubio sam se u srcu Stvorenog i život mi se učinio samo kao lutnja, lutnja s uvijek novom strunom, sa sve strasnijim melodijama.* Ponavljajući motiv ogledalâ tako poznat iz sufijske literature, on nastavlja: *I Bog mi se pokazao sa Svim Svojim tajnama, ujedinivši moj pogled sa Svojim. Njega vidjeti, to je rasti bez umanjivanja, vidjeti Njega, to je izaći iz groba tijela! Sluga i Gospodar vrebali su jedan drugoga, obojica nestrpljivi od želje za susretom. Život, posvud gdje jest, uvijek je traganje! Ali još nije riješeno ovo tankočutno pitanje: jesam li ja plijen, ili je to pak On?*

Zbunjen i dalje ružnoćom svijeta, Pjesnik moli i pita: *Kako jedan takav svijet može biti dostojnim Tebe? Blatnjava zemlja tek mrlja je na ivici Tvoga prečistog plašta. A glas Vječne Ljepote odgovor je Božiji u slavu Čovjeka: Onaj koji ne posjeduje stvaralačku snagu u Mojim je očima nevjernik i kerivjernik! On ne učestvuje u Mojoj ljepoti, on nije ni okusio voćku života! O Božiji čovče! budi oštar kao mač, ti sam budi jedinim gospodarom svoga svemira. Ali čovjek još nije zadovoljan. Njegova snaga je u moći da pita, a slabost u osjećanju sužanjstva spram sudbe. Ti se nalaziš u svijetu možebitnosti, objašnjava mu glas Vječne Ljepote, i sve što on sadrží smrtno je. Ako tražiš život, odbaci svoje ja, učini da u tebe sama uđe taj materijalni svijet, i tad ćeš vidjeti ko Sam Ja i ko si ti, zašto živiš i zašto umireš u tom svijetu.*

I tek sad, poučenom da skine koprenu jastva, ljudska mu se sudbina ukazuje kao jedinstvena sudbina, sudbina Njemačke, Rusije, i sudbina muslimuna kao sudbina svijeta. S

*Epifanijom Božanske Krasote*³³ pjesnik čuje pjesmu njegova srca: *Napusti Istok i ne dopusti da te očara Zapad. U novom životu svaki atom prašine treba da sjaji vlastitim svjetlom.* U sufijskom pjanstvu³⁴,

³³ U mnogim sufijskim djelima može se naći metaforička pripovijest o natjecanju bizantijskih (negdje grčkih ili rimskih) i kineskih slikara. Potaknuti Carevom naredbom da im se otvore dvorski trezori za dokazivanje umijeća, kineski slikari nabavljaju svakodnevno mnoštvo šarenih boja i drugog slikarskog pribora. Za to vrijeme, smješteni u susjednu dvoranu, ograđenu od prve zastorom, Bizantijci samo pomno glačaju stijenku zida. I kada bi gotovo, Car pođe u obilazak. Dugo se divio kineskim slikama. Potom pređe u drugu dvoranu. Bizantijci skidoše zastor koji ih je dijelio od susjedne slikarske radione, i na uglačanoj ploči ukaza se, ozračena, u još ljepšem svjetlu, kineska slika. U ovoj hikaji (poučnoj sufijskoj priči) Kinezi predstavljaju teologe, Bizantijci (Grci, Rimljani) sufije a Car simbolizira uzvišenu Osobu Boga, Koji je vrhunski cilj spoznavanja. Ploha zida uglačana kao ogledalo simbolizira proces čišćenja srca koje je organ teofanijske percepcije.

³⁴ Upotrebljavajući lekseme krčag, vino, pjanstvo..., islamski mistički pjesnici neopravdano su dobili od Europejaca atribute bezbožnjaka i epikurejaca. To su znaci kojima se bavi posebna semiologija, čitljiva samo uz pretpostavku istinskog razumijevanja učenja sufizma.

Xn Između datuma 3. 05. 1986. kada su dovršene ove proširene bilješke na sugestiju nesuđenih slovenačkih objavljivača-demokrata, i današnjeg datuma, 12. 02. 1991. nije se desilo ništa što bi sklonilo ovaj esej od praćenja sudbine njegova autora. Demokracija se, naime, još te 1986. pokazala jednako jednomnom kao i njena ideološka prethodnica na ovim prostorima. Tako su i esej i njegove obje verzije bilješki i dalje ostale u piščevu radnom stolu, da tamo nastave da svjedoče isto samo malo drukčije. U međuvremenu je pojava apokrifno atribuiranog Leksikona Islama u izdanju sarajevske «Svjetlosti», čijim je jednim od (anonimnih) prevodilaca bio i pisac ovih redova, učinila suvišnim neke dijelove bilješki iz druge verzije. Tako je sačinjena treća. Autor cadenzi o i okolo Iqbalovih stanzi u ovom eseju kune se da će to biti i posljednja. Najprije da bi izbjegao

tom znaku koji je možda tek moderna povijest počela istinski razumijevati upravo zato što se našla na dnu očaja, počiva nada i kraj, ili tek pravi početak putovanja: *Krčma je osramoćena oskudnošću tvog pebara. Dobvati vrč, pij mudro i idi!*

Riječi upućene Džâvidu, koje nalazimo na kraju ovog pjevanja, a koje je engleski prevodilac izostavio ne smatrajući ih valjda njegovim sastavnim dijelom, upućene su zapravo novoj generaciji, i u njima se zaokružila cjelovita slika ličnosti Muḥammada Iqbâla Lâhûria. Ličnost pravnika, filozofa, političara, pedagoga i pjesnika, koji je sa zapadnih sveučilišnih katedri bogatio Europu dušom Istočnjaka, otvarajući joj riznice islamske književnosti, a dušu islamskog istoka pjevanjima engleskih zanesenjaka. Oslobađao jednu stranu svijeta od samozaborava, a drugu od sebičnosti i samozadovoljstva, opijao se snagom koju je nalazio u revolucijama Istoka i Zapada, i učio na njihovim greškama.

Moderna povijest, onâ koja je tako zaglavinjala nakon posljednjeg rata, neposredno po Pjesnikovoj smrti, nije još porekla ni razlog Iqbâllove nade, ni veličinu njegova, ovdje posebno ističemo pjesničkoga djela. Gotovo da je bilo nemoguće pisati o Džâwid-nâmî bez neke ekstaze koja se nije lijevala samo u dubine našeg bića. Ona se širila i vani, izletom naše misli, drhatom tijela, učešćem predmetâ oko nas, na koje je ovo čitanje bacilo sjenku, ne kao novu koprenu već novi valeur

dopisivanje X bilješke na entu, a potom i dužan svojoj spoznaji da nisu samo literatura i povijest žrtve apokrifčara već da je i sam život kao takav tek goli apokrif.

Sarajevo, 12. 02. 1991.

svijeta što se širio u dimenzijama koje nismo svikli gledati tako iz niša ovog svakodnevlja.

Ispisavši svoju poemu kao svjestan umjetnički čin, Iqbâl je, možda, ipak razočarao mistika u nama, obeselio pjesnika, ohrabrio borca, razljutio teologa. Ali, sviju nas je pozvao s onu stranu ove stvarnosti koja je postala hranom crvima mržnje i prezira skrivenih u zidovima koji se dižu usred gradova, između zemalja i kontinenata, kultura i svjetonazora, a svi unutar jednog jedinstvenog svijeta koji je tek zapravo polazište za prava putovanja. Nema više ništa što bismo ovdje htjeli reći o ovom pjesniku i ovom njegovu djelu, a što nismo rekli s njim ili pored njega, trošeći, s nasladom, svoju pjesničku i svoju ljudsku ljubav u ovom tekstu. I nema ništa što se dogodilo unutar ili izvan nas u toku ovog pisanja, a da nije ostavilo traga u njemu, komponirajući naše vlastite **cadenze**, na prijelazima, pa nekad i usred ovog itinerara za koji put nam srećom nije potrebna nikakva putna isprava. Život umjetničkog djela u njegovu je čitanju (...) koliko i u njegovu pisanju (...). Umjetnikovo djelo i čitalac udovi su jednog te istog tijela, i smrt ili trulež jednog, smrt je, boljka, i zaraza, i drugog. Isto je sa svim drugim djelatnostima uma. I isto sa djelima srca.

Sarajevo, 8. 12. 1982.

Post scriptum: Tek što smo završili ovaj tekst, s drhatom koji prati svaki sličan kraj – olakšanja, ali i zebnje u isti mah, da nakana nikada nije dostatno dobro izvršena, otvorila se pred nama jedna biblioteka, pokrećući netom zaustavljen ritam pisanja. Ono što nam, sigurni smo, ne bi mogla ponuditi ni jedna jugoslavenska knjižnica, pronašli smo u «inžinjerskom» domu našeg prijatelja. Desetak djela Iqbâlovih i o Iqbâlu, lektira koju nam je ponudila ta privatna riznica za čijim bogatstvom posežemo po prvi put, izazov su kolumbima i magelanima

knjige jednak strasti otkrivanja novih putova i zemalja. Čekati to novo iščitavanje da bi se nadopunio a možda i preobličio ovaj tekst, bilo bi kao vezati čvor na Arijadnoj niti a da ona i nije bila prekinuta.

Ovaj *post scriptum* desio se samo kao usklik. *Persian psalms* (*Zabur-i-aiam*) i *The mysteries of Selflessness* u prijevodu Arberryja i Nicholsona, s predgovorima ovih glasovitih orijentalista, događaj su koji gotovo potire svijest o tome da eto Iqbâla imamo samo zahvaljujući posrednicima. "Ne poznam ni jednog orijentalnog pjesnika koji prevodioca sučeljava s tako različitim i tako tvrdokornim problemima", priznaje Arberry u jednom od svojih predgovora. Iqbâlova navika da svoju filozofiju izlaže u stihovima, koristeći forme mathnawi-e, qatrena, i gazela, od kojih su neke već same po sebi smetnja čitanju zapadnjaka, te izbor izrazito idiomatskog perzijskog jezika za književnu artikulaciju, isprika su tegobnoj, zanosnoj i zavjereničkoj djelatnosti prevodilaštva.

Bude li posredovan samo zapadnoeuropskim prijevodima, Iqbâl će možda djelomice ostati za nas trajna nepoznanica. Ali potreba nam je, nimalo izlišna, podsjetiti da se djelo najbolje čita idući rubovima duhovnih zasada na kojima je stvarano, s čvrstom odlukom da zagledanje u njihovu dubinu ne izazove aerofobičan bijeg u vlastitu kulturu čije nam ukomoćeno poznavanje daje sigurnost čvrstog tla pod nogama. Iqbâl je čitavim svojim djelom učinio veliki korak ka zapadnom čitatelju i ovaj mu to, naročito posljednjih decenija, uzvraća, čemu je najvećim dokazom porast bibliografskih jedinica Iqbâlovih izdatih djela i onih o Iqbâlu, među kojim se koricama zrcali njegova poetska i filozofska veličina.

¹ (Ovako je mislio i pisao autor ovog teksta u vremenu koje je prethodilo 23. martu 1982, kad je komunistička policijska neman zauvijek rasturila njegov dom i obitelj. Vrsna doktorica Srpskog nadrealizma ovaj je esej izvadila iz štamparije, odnosno iz sadržaja časopisa IZRAZ koji je već bio u tisku, a

kojemu je bila glavnom i odgovornom urednicom. Sarajevskom PEN-u na vječnu slavu, čiji će ona kasnije biti dugogodišnji predsjednik. U Sarajevu, 15.9.2006).